

К.П. Любецкая

ТЭРМІНАЛАГІЧНЫ СТАНДАРТ ЯК ЖАНР ТЭРМІНАГРАФІ

У сучасных умовах пашырэння міжнародных кантактаў у навуковай, тэхнічнай і гуманітарнай сферах важнае значэнне адыгрывае стандартызацыя тэрміналогіі. Як вядома, “стандартызацыя – дзейнасць, накіраваная на дасягненне аптымальнай ступені ўпарадкавання ў пэўнай галіне шляхам устанаўлення палажэнняў для ўсеагульнага і шматразовага прымянення ў адносінах рэальна існуючых або патэнцыяльных задач. Важнейшымі вынікамі дзейнасці па стандартызацыі з’яўляюцца павышэнне ступені адпаведнасці прадукцыі, працэсаў і паслуг іх функцыянальнаму прызначэнню, ліквідацыя бар’ераў у гандлі і садзейнічанне навукова-тэхнічнаму і эканамічнаму супрацоўніцтву” [2, с. 8]. Як правіла, аб’ектам стандартызацыі выступаюць моўныя і нямоўныя знакі, што выражаюць спецыяльныя паняцці ў мове навукі і тэхнікі. “Да моўных сродкаў у навукова-тэхнічнай тэрміналогіі адносяць: тэрміны, абрэвіатуры, найменні сыравіны, матэрыялаў, вырабаў і іншых аб’ектаў тэхніка-эканамічнай інфармацыі” [3, с. 9]. Стандартызацыя тэрміналогіі пры гэтым прадугледжвае выпрацоўку адназначнай навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, што спрыяе развіццю эфектыўных зносін паміж прадстаўнікамі пэўных прафесій, гарманізацыі нарматыўна-тэхнічнай дакументацыі, павышэнню якасці вучэбнай і даведачнай літаратуры.

Вынікі тэрміналагічнай работы ў галіне стандартызацыі афармляюцца ў выглядзе стандарта. Стандарт – нарматыўны дакумент па стандартызацыі, распрацаваны на аснове згоды большасці зацікаўленых бакоў і зацверджаны (прыняты) прызнаным органам, у якім акрэсліваюцца для ўсеагульнага і шматразовага выкарыстання правілы, агульныя прыцыпы або характарыстыкі, што датычацца розных відаў дзейнасці або іх вынікаў, і які накіраваны на дасягненне аптымальнай ступені ўпарадкавання ў пэўнай галіне. “Праз стандарт праводзіцца ў жыццё пэўная тэхнічная палітыка, укараняюцца ў народную гаспадарку, у асобныя галіны тыя або іншыя навуковыя і тэхнічныя рашэнні. Менавіта ў стандарце ажыццяўляецца ўзгадненне патрабаванняў усіх зацікаўленых бакоў (міністэрстваў, ведамстваў) да якасці прадукцыі, менавіта ў стандартах знаходзіць сваё адлюстраванне работа па ўніфікацыі вырабаў і метадаў, тыпізацыі, спецыялізацыі, сістэматызацыі і г.д.” [4, с. 3]. У самым шырокім сэнсе ўсе тэрміны, што сустракаюцца ў стандартах, можна разглядаць як стандартызаваныя тэрміны, паколькі яны падчас складання стандартаў праходзяць значную праверку сярод шырокай колькасці спецыялістаў. “Распрацоўка стандарту Рэспублікі Беларусь ажыццяўляюць галаўныя і базавыя арганізацыі па стандартызацыі, тэхнічныя камітэты па стандартызацыі, прадпрыемствы і арганізацыі згодна з заданнямі плана дзяржаўнай стандартызацыі Рэспублікі Беларусь, дзяржаўных галіновых навукова-тэхнічных і сацыяльна-эканамічных праграм, дагавораў на распрацоўку

стандартаў або ініцыятыўна... Пры распрацоўцы стандарту належыць кіравацца занадаўствам Рэспублікі Беларусь, якое дзейнічае на тэрыторыі Рэспублікі Беларусь, міждзяржаўнымі стандартамі, стандартамі Рэспублікі Беларусь” [2, с. 32]. Дзяржаўныя стандарты, зацверджаныя Белстандартам або Мінбудархітэктурай, абавязковыя для выкарыстання прадпрыемствамі, установамі, арганізацыямі, незалежна ад формаў уласнасці і падпарадкаванасці, грамадзянамі, што займаюцца прадпрымальніцкай дзейнасцю, міністэрствамі, органамі кіравання. Асноўныя патрабаванні да пабудовы, выкладання, афармлення і зместу стандартаў выкладзены ў афіцыйным выданні Белстандарта “Дзяржаўная сістэма стандартызацыі Рэспублікі Беларусь (1993). Істотным пры складанні стандартаў на тэрміны з’яўляецца арыентацыя на выпрацаваныя і зацверджаныя агульныя патрабаванні да стандартызаваных тэрмінаў: “1) адназначнасць; 2) сістэмнасць; 3) дэрывацыйнасць (тэрмін павінен быць зручным для ўтварэння новых тэрмінаў); 4) кароткасць; 5) лінгвістычная правільнасць; 6) непажаданасць іншамойных запазычанняў; 7) укаранёнасць” [1, с. 95].

Абазначэнне дзяржаўнага стандарта Рэспублікі Беларусь складаецца з індэкса СТБ, рэгістрацыйнага лічбавага нумара і аддзеленых працяжнікам апошніх лічбаў года зацвярджэння. Напрыклад, СТБ 55-93. Калі СТБ аформлены на аснове прамога выкарыстання тэксту міжнароднага, рэгіянальнага або нацыянальнага стандарту, то яго абазначэнне складаецца з індэкса (СТБ), абазначэння адпаведнага міжнароднага, рэгіянальнага або нацыянальнага стандарта без указання года яго прыняцця і аддзеленых працяжнікам двух апошніх лічбаў года зацвярджэння СТБ. Структурнымі элементамі стандарта з’яўляюцца: тытульны ліст, бібліяграфічныя дадзеныя, прадмова, змест, уводзіны, назва, галіна прымянення, нарматыўныя спасылкі, азначэнні, абазначэнні і скарачэнні, патрабаванні, дадаткі. “Аб’ектам стандартызацыі з’яўляюцца, як правіла, асноўныя паняцці адпаведнай галіны ведаў. Менавіта таму аб’ём перакладных слоўнікаў ахоплівае ад 7 да 50 старонак. Частка распрацаваных стандартаў змяшчае прымету: уведзены ўпершыню. Фактычна, у стандартах можа адбыцца першая і адзіная спроба кадыфікацыі тэрмінаў. Азначэнне стандартызаванага тэрміна ў сваю чаргу адлюстроўвае істотныя прыкметы паняцця. Для кожнага паняцця вызначаны адзін стандартызаваны тэрмін. Выкарыстанне тэрмінаў-сінонімаў стандартызаванага тэрміна забараняецца. Недапушчальны да ўжывання тэрмін-сінонім прыведзены ў стандарце ў якасці даведачнага і абазначаны (“Ндп.”). Для асобных стандартызаваных тэрмінаў у стандарце прыведзены ў якасці даведачных кароткія формы, якія можна ўжываць у выпадках з мэтай выключэння іншатлумачэння. Прыведзеныя азначэнні можна пры неабходнасці змяняць і ўводзіць у іх вытворныя прыметы, указваць аб’екты, што ўваходзяць у аб’ём паняцця. Змены не павінны пры гэтым парушаць аб’ём і змест паняццяў, вызначаных у стандарце. У выпадках, калі тэрмін змяшчае ўсе неабходныя і дастатковыя прыметы паняцця, азначэнне не прыведзена, у раздзеле “Азначэнне” пакідаецца прочырк. Большая частка тэрміналагічных артыкулаў

утрымлівае тэрміналагічныя дадзеныя на некалькіх мовах: рускай, англійскай, нямецкай, французскай. Для афармлення залучаюцца розныя шрыфты: тэрмін, што стандартызуецца – паўтлустым шрыфтам, кароткая форма – светлым, недапушчальная – курсівам. Падача тэрмінаў можа адбывацца некалькімі шляхамі: стандарт з дакладным вызначэннем паняцця і адпаведнага яму тэрміна. Разам з тым даволі пашыраным спосабам ёсць прэзентацыя тлумачэння паняцця, якое з’яўляецца больш лёгкай для разумення. Акрамя гэтага, выкарыстоўваецца спосаб тлумачэння тэрміна пры дапамозе выявы (малюнка). Ёсць таксама выпадкі, калі тэрміны асобных галін арганізаваны ў форме спіса.

У выніку практычнай работы Белстандарта на працягу 90-х гадоў была распачата работа па стварэнні тэрміналагічных стандартаў і на беларускай мове. Беларуская тэрміналогія ўвайшла ў стандарты, што вызначаюць тэрміны, азначэнні і абазначэнні асноўных паняццяў у галіне выдавецкай прадукцыі, інфармацыйных тэхналогій, вытворчасці прадуктаў харчавання з бульбы і тэхналагічных працэсаў іх апрацоўкі, трыкатажных вырабаў, створаных з розных відаў сыравіны і па розных тэхналогіях, тэкстыльных валокнаў і ніцей, швейных вырабаў побытавага прызначэння, у сферы тэрмінаў, што маюць дачыненне да абутку, пажарнай бяспекі ў галіне пасіўнай супрацьпажарнай абароны, тушэння пажараў, агульнатэхнічных тэрмінаў, іх сертыфікацыі, распрацоўкі і пастаноўкі на прымысловасць, выпрабаванняў, кантролю якасці, трыбафатыкі, навукі, тэхнікі і прамысловасці, аховы навакольнага асяроддзя (тэрміны водаспажывання і водаадвод у рыбнай гаспадарцы), каштоўных папер (выраб, абарот і захаванне папер і дакументаў з пэўнай ступенню абароны, што адносяцца да фінансавай дзейнасці), інавацыі і інавацыйнай дзейнасці, інфармацыйнай тэхналогіі (асноўныя паняцці, што маюць дачыненне да мікрапрацэсарных сістэм).

Робячы агульнае заключэнне аб асаблівасцях стандартызацыі беларускай тэрміналогіі, трэба адзначыць, што гэты працэс толькі распачаўся ў 90-я гады ХХ ст. У пераважнай большасці галін гаспадаркі адчуваецца востры недахоп стандартызацыі навуковых, тэхнічных і тэхніка-эканамічных тэрмінаў. Масштабы дзейнасці па стандартызацыі тэрміналогіі не адпавядаюць патрабаванням народнай гаспадаркі; колькасць арганізацый, што займаюцца стандартызацыяй навукова-тэхнічнай тэрміналогіі, недастатковае. Далейшае развіццё працэсаў стандартызацыі абумоўлена як умовамі функцыянавання беларускай тэрміналагічнай сістэмы, так і агульнай тэндэнцыяй інтэграцыі навуковых даследаванняў. Трэба думаць, што створанае ў галіне стандартызацыі беларускамоўных тэрмінаў, будзе выкарыстана ў далейшай працы і паспрыяе працэсу ўніфікацыі і гарманізацыі беларускай тэрміналогіі.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Головин, Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах: Учеб. пособие для филол. спец. вузов / Б.Н. Головин, Р.Ю. Кобрин. – М. : Высш. шк., 1987. – 104 с.
2. Дзяржаўная сістэма стандартызацыі Рэспублікі – Выд. афіц. – Мн. : Белстандарт, 1993. – 320 с.
3. Коломийцев, Ю.И. Стандартизация терминологии в лесной и деревообрабатывающей промышленности / Ю.И. Коломийцев. – Л.: ЛДНТП, 1979. – 24 с.

4. Кравцов, А.И. Теоретические основы стандартизации: Лекция / А.И. Кравцов, Л.Н. Кравцова // Белорусская государственная сельскохозяйственная академия. – Горки, 2000. – 28 с.

Д. Петрачэнка⁷

ФАРМІРАВАННЕ БЕЛАРУСКАЙ АГРАРНАЙ ТЭРМІНАГРАФІІ Ё ХХ СТ.

У сучасных умовах звужэння сфер выкарыстання беларускай мовы беларуская аграрная тэрміналогія працягвае сваё развіццё ў межах курсаў прафесійнай лексікі ў профільных вышэйшых навучальных установах, сродках масавай інфармацыі і ў межах школьных курсаў батанікі і біялогіі. Разам з тым на працягу ХХ ст. рабіліся неаднаразовыя захады па ўпарадкаванні адпаведнай тэрмінагаліны. З мэтай вылучэння станоўчых рашэнняў распрацоўкі тэрмінагаліны ўяўляецца неабходным перадусім улік наяўнага тэрмінаграфічнага фонду. У сувязі з гэтым мэта артыкула палягае ў фарміраванні картатэкі створаных на працягу стагоддзя слоўнікаў у галіне аграноміі і сістэматызацыі папярэдняга вопыту ўпарадкавання аграрнай тэрміналогіі. У выніку праведзенага бібліяграфічнага пошуку ўдалося вылучыць 12 профільных даведнікаў.

Выдавецкая дзейнасць у галіне тэрміналогіі аграноміі, як і іншых тэрмінагалін, цесна звязана з гістарычнымі ўмовамі функцыянавання беларускай мовы. Падрыхтоўка і выданне слоўнікаў прыпадае на гады, найбольш спрыяльныя для развіцця беларускай мовы. Найбольшы ўздым выдавецкай дзейнасці тэрміналагічных слоўнікаў прыпадае на гады беларусізацыі і ўвядзенне ў жыццё Закона аб мовах (20-30-я гг. і 90-я гг. ХХ ст.).

Першым крокам у распрацоўцы аграрнай тэрміналогіі з'явіўся «Слоўнік глебазнаўчае тэрміналогіі» (праект) (1927). Па структуры – гэта руска-беларускі перакладны слоўнік, у якім падаецца больш за 1000 тэрмінаў. Мэта слоўніка: забяспечыць патрэбы ў беларускіх тэрмінах для адукацыйных сістэм. Наступны слоўнік у галіне аграрнай тэрміналогіі падрыхтаваны ў 1928 г. «Слоўнік селькагаспадарчае тэрміналогіі». Мэта дадзенага слоўніка – даць магчымасць авалодаць селькагаспадарчай тэрміналогіяй настаўнікам селькагаспадарчых школ, аграномам. Па структуры даведнік – перакладны слоўнік, у якім падаецца 1080 тэрмінаў.

З 30–90-я гг. назіраецца перапынак у галіне распрацоўкі аграрнай тэрміналогіі. У 1961 гг. пачалася дзейнасць па ўкладанні «Руска-беларускага слоўніка селькагаспадарчай тэрміналогіі», штуршком для чаго з'явілася падрыхтоўка выдання Беларускай Савецкай Энцыклапедыі. Пры галоўнай рэдакцыі Энцыклапедыі паспяхова працавала прадстаўнічая камісія па навуковай і тэхнічнай тэрміналогіі пад кіраўніцтвам народнага пісьменніка Беларусі К. Крапівы. Камісія правяла вялікую работу па ўпарадкаванні ўжо існуючай тэрміналогіі і па распрацоўцы шматлікіх новых тэрмінаў. У сувязі з

---

⁷ Студэнтка 4 курса спецыяльнасці «Беларуская філалогія», навуковы кіраўнік дацэнт кафедры сучаснай беларускай мовы К.П. Любецкая.